

nauwelijks antwoorden te destilleren voor de praktijk van alledag. Was er vroeger sprake van meer variatie dan nu, of juist van minder? Welke concrete kenmerken hadden de empirische identiteiten van het openbaar onderwijs in het verleden en hoe verhielden die zich tot elkaar? Om deze en andere gegevens boven tafel te krijgen, had hij ook de historische actoren aan een 'enquête' moeten onderwerpen, bijvoorbeeld via systematisch onderzoek naar bronnen als onderwijzerstijdschriften, inspecteursverslagen, of schoolarchivalia. Zonder dat levert zijn historische zoektocht weinig meer op dan al bekende algemeenheden: dat het karakter van het openbaar onderwijs in de tijd aan veranderingen onderhevig is en dat scholen verondersteld worden hieraan niet allemaal op dezelfde manier vorm te hebben gegeven. Of die veronderstelling juist is en zo ja, welke empirische identiteiten in de diverse historische perioden onderscheiden kunnen worden, blijft een open vraag.

Daarmee is niets gezegd ten nadele van de onderwijskundige betekenis van Brasters met een cum laude bekroonde dissertatie. Zijn boek is van grote waarde voor iedereen die wetenschappelijk, beleidsmatig of in uitvoerende zin betrokken is bij het reilen en zeilen van het hedendaagse basisonderwijs. Teleurstellend is de studie alleen voor historici, verwend als zij vanaf de jaren tachtig waren met een reeks historisch-sociologische studies over het onderwijs¹. Te hopen valt dat Braster zich door die bloeiende (inter)nationale onderwijssociologische traditie alsnog zal laten inspireren.

Mineke van Essen

¹ Zie voor een recent overzicht: J. Wolthuis, 'Het historisch-sociologisch onderzoek van het Nederlandse onderwijsbestel', *Comenius*, XV (1995) 373-390.

C. Visser, *Vernieuwing van het lager onderwijs in Zeeland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Dissertatie Utrecht 1995; [S.I., s.n.], 1995, 296 blz., f 39,90, ISBN 90 393 1042 4).

Als er in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis iets tot de verbeelding spreekt, dan is dat wel de metamorfose van de lagere scholen in de eerste helft van de negentiende eeuw, begrensd door de twee schoolwetten van respectievelijk 1806 en 1857. De bouwvallen van 1800, met plak en roede bestuurd door onbekwame meesters en bevolkt door wanordelijke leerlingen die op z'n best christelijke dogma's aangereikt kregen, veranderden binnen vijftig jaar in frisse schoolgebouwen waarin professionele onderwijzers klassikaal en pedagogisch verantwoord les gaven aan gedisciplineerde kinderen die er in elk geval de basisprincipes van lezen, schrijven en rekenen leerden. Al valt er op dit beeld wel het een en ander af te dingen, de positieve betekenis van de nationale schoolwet van 1806 voor de ontwikkeling van het Nederlandse onderwijs staat niet ter discussie.

In de afgelopen decennia is veel onderzoek gedaan naar de manieren waarop dit vernieuwingsproces regionaal werd vormgegeven. Aan de reeks van monografieën die daaruit voortkwam (over Limburg, Utrecht, Gelderland, Drenthe, Friesland, en oostelijk Noord-Brabant) voegde Tine Visser, oud-docente pedagogiek aan de Rijks Pedagogische Academie te Middelburg, in 1995 een studie toe over Zeeland. Zij promoveerde erop aan de universiteit van Utrecht. Met behulp van veel bronnenmateriaal, afkomstig uit zowel het Rijksarchief Zeeland als uit plaatselijke archieven, heeft zij het Zeeuwse onderwijs uiterst gedetailleerd in kaart gebracht. Zij

behandelt in het boek onder meer de groei van het aantal openbare en bijzondere (confessionele en particuliere) scholen, de geleidelijke verbetering van de lokalen, de inhoudelijke onderwijsvernieuwing, het professionaliseringsproces van de onderwijsgeevenden, en de toename van het schoolbezoek. Haar ordening is grotendeels geografisch; zij presenteert het gevonden bronnenmateriaal veelal via schetsen van de situatie in afzonderlijke Zeeuwse steden en dorpen.

Zo'n benadering levert voor zowel de regio- als de onderwijsgeschiedenis een schat aan informatie op. Omdat de auteur dicht bij de bronnen blijft, staat het boek bovendien vol met 'petite histoire', zoals 'kijkjes in de klas' of het geworstel van individuele onderwijzers om materieel en onderwijskundig het hoofd boven water te houden. Zo krijgt de lezer een levendig beeld van de mensen die achter de onderwijsvernieuwing schuilgingen.

Tegelijkertijd is deze aanpak verantwoordelijk voor het grootste bezwaar tegen dit boek. Het heeft geleid tot een aaneenschakeling van weetjes en anekdotes — afgewisseld met feitelijke informatie over landelijke onderwijswetgeving en -ontwikkelingen — die maakt dat de lezer door de bomen het bos niet meer ziet. De auteur doet in inleiding en conclusie wel een poging om enige lijn aan te brengen, maar van de voorgestelde ordening aan de hand van mogelijke barrières die optreden bij onderwijsvernieuwingen valt in de rest van het boek nauwelijks iets te bespeuren. Ook de controlebaarheid van haar verhaal, een tweede belangrijk criterium voor het wetenschappelijk gehalte van een studie, is soms ver te zoeken. De bronvermelding is summier en ontbreekt hier en daar volledig; in een enkel geval (op de pagina's 244 en 245 bijvoorbeeld) gebruikt de auteur zelfs een afkorting waarvan de betekenis nergens in het boek valt te achterhalen.

Visser is, kortom, daar geëindigd waar haar dissertatie eigenlijk had moeten beginnen: bij een weergave van het bronnenmateriaal. Voor onderwijshistorici en voor geïnteresseerden in de Zeeuwse geschiedenis valt er niettemin veel te genieten — al moeten zij het wel zonder een index stellen — maar als proefschrift blijft het boek onder de maat.

Mineke van Essen

G. Oostindie, ed., *Fifty years later. Antislavery, capitalism and modernity in the Dutch orbit* (Caribbean Series XV; Leiden: KITLV Press, 1995, viii + 272 biz, f45,-, ISBN 90 6718 096 3).

Deze bundel is de weerslag van een conferentie die in oktober 1993 georganiseerd werd door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde over het verband tussen de afschaffing van de slavernij en de ontwikkeling van kapitalisme en moderniteit in Nederland. In de internationale discussies over dit onderwerp is Nederland vaak verwaarloosd. Die discussie heeft zich toegespitst op de Anglo-Amerikaanse wereld en, in mindere mate, op Frankrijk. In Nederland nu was er reeds in de zeventiende eeuw sprake van een 'moderne' kapitalistische ontwikkeling, terwijl de slavernij er uitzonderlijk laat werd afgeschaft: de slavenhandel verdween in 1814 onder internationale (lees: Britse) druk, de slavernij zelf in Nederlands-Indië, waar ze economisch niet erg belangrijk was, in 1860, in de West in 1863. De titel van de bundel wijst daar ook op. Die is een verwijzing naar een al dan niet apocriefe uitspraak van Heine, dat hij bij het einde van de wereld naar Nederland zou gaan, omdat daar alles vijftig jaar later gebeurde. De organisatoren van de conferentie en samenstellers van de bundel zijn er mijns inziens uitstekend in geslaagd duidelijk te maken dat en waarom het Nederlandse geval in de internationale discussies van bijzonder belang is.